

A *BUKSZ* tavaly őszi számában Ferenczi Attila mintegy a hanyatló hazai fordítási gyakorlat állatorvosi lovaként vett bírálat alá egy Plinius-átültetést.¹ A körültekintő kritika a fordítás és kommentálás majd minden szintjén tetten érhető hibák közül válogat azzal a céllal, hogy felhívja a figyelmet: a klasszika-filológia fordítás-irodalma kritikusan ponthoz ért. „Olyan kis szakmák esetében [...], mint a klasszika-filológia, [az élő nyelvből készült fordításoktól eltérően] nem különül el a fordítás mint sajátos kompetencia. Abból a hipotézisből indulunk ki, hogy az anyanyelvére mindenki tud fordítani. Am az anyanyelviség valójában távolról sem elegendő. Éppúgy olvasottságra és anyanyelvi tudatosságra van szükség ehhez a munkához, mint az élő nyelvek esetében. Ki kell lépünk tehát saját kereteink közül, és [a megvizsgált munka] legyen figyelemztetés, hogy szélesebb keretek között szakmai diskurzusnak kell kezdődnie erről a kérdésről.”²

Csak helyeselhetjük a felvetést, melynek szerzője azonban – talán pedagógiai tapintatból – a filológusi és kiadói felelőtlenségnek a vizsgált Plinius-fordításban fellelt számos példájára imént idézett végkövetkeztetésében már nem tér vissza, fő gondként egyedül az anyanyelvi tudatosság valóban egyértelmű visszaszorulását említi. Visszafogottsága azonban több okból sem volt indokolt. Legkevésbé azért, mert nem volt kifizetendő: csendes munka helyett a megbírált kötet kiadója önelleplező kirohanással válaszolt rá.³ Nagyobb gond, hogy a recenzens jóindulatúan előfeltételezi: az élő nyelvekből fordított szakmunkák és forrásszövegek átültetése mércéül szolgálhatnak a klasszikus szövegek magyar változatai számára, lévén az előbbieket az adott feladattípusra szakosodott fordítók munkájának gyümölcsei. Tisztelet a kivételeknek, de számos szakmunka élő nyelvből készült újabb, a Ferenczi Attila által bírált kötet típushibáit „felsorakoztató” fordítása a bizonyosság rá, hogy ez a funkcionális magyarázat indokolatlanul értékeli le a hazai klasszika-filológia fordítói teljesítményét. A baj valóban nagy, ám nem csak a klasszika-filológia sajátja: az ál-

Molnár Péter: Kritikus pont II.

Clairvaux-i Szent Bernát: De consideratione. A megfontolásról Jenő pápának. Fordította Szegedi János. Szakmai lektor [és az „Ajánlás” szerzője] dr. Hankovszky Béla. Kairosz, Budapest, 2005. 208 old., 2300 Ft

talános szakmai mércé éppúgy halványulóban van, mint az anyanyelvi tudatosság. Az alábbiakban nem élő nyelvből, hanem XII. századi latinból átültetett szöveg fordítása szolgál ugyan a bírálat tárgyául, de remélhetőleg kiderül belőle: hová vezet a legáltalánosabb normák – esetünkben tudatos – lábbal tiprása.

A FORDÍTÁS TÁRGYA

Clairvaux-i Szent Bernát a nyugati civilizáció számára több szempontból

korszakhatárt jelentő XII. század meghatározó spirituális – és nem kis részben politikai – tekintélye volt. Életművéről nem túlzás azt állítani, hogy rányomta a bélyegét a későbbi századok vallási és intellektuális életére, és indokolt érdeklődést vált ki ma is, akár hitbuzgalmi céllal, akár a középkor szellemi ismérveit feltárandó veszi valaki kézbe írásait. A kutatás már meghaladta azt az álláspontot, amely Bernátban pusztán „a múlt emberét”, a XII. század modernitásával szembe forduló szerzőt és szervezőt látta. Igaz, kora számos újdonságával valóban harcosan szembe szállt, és nem volt idegen tőle a kíméletlenség sem. A legjelentősebb új alapítású szerzetesrend, a ciszterciék meghatározó alakjaként azonban ő is szakított a megelőző évszázadok szerzetesi életvitelével és lelkiségével: egy innovatív kor újító személyisége volt, akinek tartós hatása érthetetlen is lenne, ha életműve merőben negatív jellegű lett volna.⁴

Bernát számos tanítványának egyike az első ciszterci pápa, III. Jenő (1145–1153) is. Számára írta *De consideratione* című értekezését, amelynek első könyve a második kereszties hadjárat kudarcára (1149) előtt készült, míg a hátralévő részekben kis híján haláláig (1153) dolgozott. Az értekezésben Bernát lelki és gyakorlati tanácsokkal szolgál ahhoz, hogy a nyugati kereszténység feje hatalma gyakorlása közben is jó keresztény – és jó ciszterci – maradjon. Ez a monarchia nyugati keresztény értelmezése szempontjából kulcsfontosságú szöveg a modern kutatásban éppúgy nagy figyelmet kelt a bürokratikus-jogi hatalomgyakorlás benne megfogalmazott kritikája, mint a világi és az egyházi hatalom kapcsolatát szemléltető, biblikus eredetű „két kard”-metafora elterjesztésében játszott szerepe miatt, továbbá a modern szuverenitás-gondolat tartalmát a leginkább megközelítő középkori kifejezés, a *plenitudo potestatis* fogalmának megalkotása miatt.⁵ Sajnos kevesen figyelnek fel arra, hogy a *De consideratione* számos érve megelőlegezi azt az álláspontot, amelyet a XIII. század közepére a kléruson belüli pápai abszolút monarchia – páriszi világi papi státusú teológusokból

1 ■ Ferenczi Attila: A kritikus pont. *BUKSZ*, 17 (2005), 266–271. old.

2 ■ Uo. 271. old.

3 ■ Vizvári Zsolt: A kritikus pont. Ez nem költészet – ez tudomány. *BUKSZ*, 2005. tél. 307–309. old., Ferenczi Attila viszontválasza: 309–310. old.

4 ■ Bernát főbb életrajzi adatainak, az életművéről írt fontosabb újabb munkáknak és a magyar fordításban hozzáférhető műveknek a listája megtalálható a fordító, Németh Csaba Bevezetésében, in: Clairvaux-i Szent Bernát: „A kegyelemről és a szabad elhatározásról.” – „Hogyan szeressük Istent?” Paulus Hungarus–Kairosz, Bp., 2002. 34–42. old. Erről a fordításról még lesz szó.

5 ■ Bernát politikai-elméleti szempontból értelmezhető nézeteiről rövid összefoglaló magyarul: Joseph Canning: *A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450*. Ford. Nemerikényi Előd. Osiris, Bp., 2002. 158–160. old.

6 ■ Noha Bernát egyháztani nézeteinek erről az oldaláról egy nagynevű szerző különben gyakran hivatkozott tanulmánya szól, a Bernát–szakértők nem szenteltek neki kellő figyelmet: Yves M.-J. Congar: *Aspects ecclésiologiques de la querelle entre mendicants et séculiers dans la seconde moitié du XIIIe, et le début du XIVe siècle*. *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, 28 (1961), 34–151. old., különösen 70–73. old.

7 ■ Lásd Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. III. kötet: *Az egyháztörténet forrásai. Szövegyűjtemény* Ecclesia, Bp., 1987. 363–364. old.

8 ■ S. Bernard: *Opera omnia*, Vol. III: *Tractatus et opuscula*. Ed. J. Leclercq et H.-M. Rochais. Editiones Cistercienses, Romae, 1963. 379–493. old.

és püspökökből kialakult – ellenzéke képviselt: e szerint a pápa a pozitív jog szintjén legitim módon avatkozhat ugyan be az egyházmegyék akár legapróbb ügyeibe is, ám ez a tevékenysége erkölcsi szempontból kifogásolható. A pápának számot kell vetnie azzal, hogy nem csak az ő hivatala isteni alapítású, így az e világi Egyházon belül nem Róma püspöke minden hatalom egyedüli forrása.⁶

A *De consideratione* fontosságát bizonyítja több mint hetven fennmaradt középkori kéziratos példánya, a benne kifejtett eszmék széles körű hatása. Mára minden elterjedtebb nyugati nyelvre lefordították már. Érthető, sőt üdvözlendő tehát, hogy nálunk is akadt vállalkozó az átültetésére, annál is inkább, mert korábban e műből csak néhány fontos szemelvény volt olvasható magyarul.⁷ A közelmúltban megjelent magyar fordítást kézbe véve örömmünk azonban hamar elszáll, hogy átadja helyét a felismerésnek: valódi filológiai rémtörténettel állunk szemben.

A MEGCSONKÍTOTT SZÖVEG

Szegedi János magyar fordítása nem a mű Jean Leclercq és H.-M. Rochais által készített kritikai kiadását⁸ veszi alapul, hanem a Gerhard B. Winkler által szerkesztett újabb latin–német kétnyelvű kiadást,⁹ mely a páros oldalakon faksimileként közli a latin kritikai szöveget, páratlan oldalain adva a német fordítást. A Winkler irányításával készült kötet kiválasztása mellett szól, hogy függelékében közöl néhány – Leclercq és társa által mellőzött kódexekben szereplő –, a kritikai kiadásban találhatónál hitelesebbnek látszó olvasatot.¹⁰ Ráadásul, mivel majd három évtizeddel későbbi a kritikai összkiadásnál, az egyes művekhez mellékelt bibliográfiák, illetve a bennük felsorolt publikációk felhasználásával készült bevezetők és jegyzetek tudományos szempontból frissebbek (a *De consideratione* bevezetését a magyar ciszterci tudományosság egyik tekintélye, Farkasfalvy Dénes írta¹¹). Ha a kritikai, illetve a latin–német kétnyelvű kiadás szövegét összevetjük a magyar fordításával, már elsőre feltűnik néhány jelentős eltérés. Míg a két előbbi tanúsága szerint Bernát az érte-

kezés öt könyve között nagyjából egyenletesen osztotta el a szöveget, addig a magyar fordításban az utolsó, az V. könyv jóval rövidebb a többinél. A Szegedi János által kialakított magyar szöveg tagolása is eltér a Bernát-kiadások bevett gyakorlatától. Míg maga a szerző csak nagyobb – könyvnek nevezett – szerkezeti egységekre osztotta a *De consideratione*-t, addig az őt követő nemzedékek során tovább tagolták azt hosszabb fejezetekre (ezeket római számmal szokás jelezni a nyomtatott kiadásokban), illetve rövidebb szakaszokra (ezeket arab számok jelzik), valamint találkoznak szöveges fejezetcímekkel is. Az egyes könyvek tagolását a késő középkori kódexanyagból mindhárom rendszert átvevő 1641-es Bernát-összkiadás óta az teszi különösen bonyolulttá, hogy a fejezetcímekkel jelölt egységek határai nem minden esetben esnek egybe a számmal jelölt fejezetek, illetve szakaszok határaival; ráadásul – noha a fejezethatárok mindig szakasz-

határok is egyben – a szakaszok számozása egy-egy könyvben folyamatos, így a szakaszszámozás csak a könyvek számozásával hozható összefüggésbe, de nem a fejezetével, amelyhez az adott szakasz tartozik. A magyar változatban csak a szöveges fejezetcímek szerepelnek, de a fordító egyben arab számokkal is ellátta őket. Ez az egyszerűsítés egy népszerűsítő, esetleg kizárólag hitbuzgalmi célokat szolgáló kiadványban nem volna kifogásolható, és még egy tudományosabb publikáció esetén is lehetne érvelni mellette (bár a Bernát-korabeli állapotot visszaadni kívánó, „purista” szövegtagolás esetén nem lehetnének fejezetcímek sem). A jelen kötetben azonban ez a megoldás más célt szolgál: megpróbálja elfedni, hogy a fordító jelentősen megcsonkította a szöveget.

Egy körülményesen megfogalmazott szófordulathoz vagy nehezen érthető kifejezéshez érkezve nyilván minden fordítót megkísértett már a gondolat, hogy valamilyen leegyszerűsítő megfogalmazással vágja át az adott nyelvi lelemény gordiuszi csomóját – akár a szöveghűség rovására is. Ilyen megoldással találkozunk a *De consideratione* magyar átültetésében is,¹² azonban ennél jóval súlyosabb bűnök is terhelik a fordító lelkét. Szegedi János első ízben a IV. könyv végén csonkítja meg Bernát szövegét.¹³ Talán az ekkor kihagyott szövegrész címe (*Epilogatio praemissorum et adiectio praetermissorum*) alapján vélte a fordító, hogy itt csupán ismétlésről van szó. Természetesen eljárása akkor is elfogadhatatlan lenne, ha Bernát valóban nem mondana semmi újat, ám erről szó sincs: a *De consideratione*-n belül ebben a kihagyott részben találjuk a pápai hatalom korlátaira rámutató, a főpásztor tisztségét a püspökökével *párhuzamba* állító „kollegialista” (avagy „episkopalista”) felfogás legerősebb megfogalmazását.¹⁴ Az V. könyvben aztán – mely a legszorosabb értelemben véve teológiai kérdésekkel foglalkozik – egymást követik az egyre hosszabb kihagyások. Az Istenről és a mennyei lényekről (*civés caelorum*) írt könyv „ismeretelméleti” bevezetése után (Az értekek, az értelem és a szemlélődés segítségül hívásával hogyan tehetünk szert ismeretekre róluk?) Bernát

9 ■ Bernhard von Clairvaux: *Sämtliche Werke (lateinisch-deutsch)*. Hg. von Gerhard B. Winkler, in Verbindung mit Alberich Altmatt, Denis Farkasfalvy, Polykarp Zakar. Bd. I. Tyrolia, Innsbruck, 1990. 611–841. old. A továbbiakban: Farkasfalvy–Brem.

10 ■ A *De consideratione* esetében I. uo., 828–829. old. Ezekre a kiegészítésekre – még mielőtt a kötetet kézbe vehettem volna – Dósa Gábor hívta fel a figyelmemet. A kiegészítések, a jegyzetek, valamint a német fordítás H. Brem munkája.

11 ■ I. m. 612–623. old.

12 ■ Így például az elmélkedéssel pápaként sem felhagyó Szent Gergelyről azt olvashatjuk a magyar fordításban, hogy „[p]ontosan ekkor írta meg Ezekiel könyvének magyarázatát” (57. old.), míg az eredetiben (Leclercq–Rochais, 408. [1–2]) old. azt találjuk, hogy a szent életű pápa „obscurissimam et extremam partem Ezechielis [...] exposuit.”

13 ■ IV. könyv, 7. fejezet (illetve 23. szakasz), vö. Leclercq–Rochais, 465 [22]–466 [20]. old.; Farkasfalvy–Brem, 770–773. old. (Az oldalszámok után szögletes zárójelben az adott oldal megfelelő sorszámai találhatók. A latin–német kétnyelvű kiadás oldalszámozása eltérő ugyan, de mivel latin változatként faksimilekben a kritikai kiadás szövegét közli, ezért a latin oldalak sorszámozása egyezik a kritikai kiadás megfelelő oldalainak sorszámozásával.)

14 ■ Uo. Leclercq–Rochais, 465 [23]–466 [3]. old.: „Consideres ante omnia sanctam Romanam ecclesiam, cui Deo auctore praees, ecclesiarum matrem esse, non dominam; te vero non dominum episcoporum, sed unum ex ipsis, porro fratrem diligentium Deum, et participem timentium eum.”

15 ■ V. könyv, 4–5. fejezet (illetve 7–12. szakasz): Leclercq–Rochais, 471 [17]–477 [4]. old.; Farkasfalvy–Brem, 782–795. old.

rátér az angyalok tárgyalására – illetve a magyar fordításban csak rátérne, mivel a fordító kihagyta ezeket a fejezeteket.¹⁵ Az Istenről írt fejezeteknek is csak az elejét találjuk meg a magyar változatban. Az Isten lényegéről szóló szöveg mintegy kétharmadánál ugyanis a fordító abbahagyja Bernát szövegének átültetését, a folytatást, továbbá az azt követő – a Szentháromságról, Krisztusról, az Oltárszentségről, Szűz Máriáról és Isten tulajdonságairól írt – részeket azonban hiába keressük.¹⁶ A csonkolt szöveget a fordító által koholt három mondat követi,¹⁷ amelyek átvezetnek az értekezést lezáró két bernáti mondat átültetéséhez.¹⁸ Mindent összevetve: a *De consideratione* szövegének mintegy ötöde esett a csonkításnak áldozatul. Teljesen mindegy, hogy a fordító esetleg nem tudott megbirkózni a kihagyott részekkel, vagy ráunt a szövegre, esetleg egyszerűen kifogyott az időből: mindegyik esetben más megoldást kellett volna választania. Visszaadhatta volna a szöveget, vagy javasolhatta volna a munka megosztását más fordítóval, illetve – ismereteinek felismert fogyatékosága esetén – igénybe vehette volna a témában jártasabbak segítségét. A lefordítandó szöveg jelentős megcsonkítását azonban semmi nem menti, mivel akaratlagos döntés eredménye.

MILYEN NYELVBŐL KÉSZÜLT A FORDÍTÁS?

A csonkítás által jelzett fordítói sietséget látva felmerül a gyanú: vajon kizárólag a fentebb előadott filológiai érvek miatt választotta-e az átültetés alapjául a latin–német kétnyelvű kiadást, vagy esetleg – munkáját egyszerűsítendő – elsősorban (vagy kizárólag?) a német szövegre támaszkodott a magyar változat kialakításakor? Kérdéseink gyorsan az utóbbi gyanút megerősítő bizonyossággá válnak, ha a magyar fordítás néhány furcsa megfogalmazásának a nyomába eredünk. Az albigensekre utalva Bernát megjegyzi, hogy működésükről a pápa nyilván értesült embereitől, „akik gyakran látogatnak Dél-Franciaországba” (113. old.). A latin eredetiben e legátusok „terram Austri tam saepe visitant”,¹⁹ amit úgy fordíthat-

nánk: „oly gyakran keresik fel e délvidéki területeket.” Mint az köztudott, valóban a mai Dél-Franciaországról van itt szó, ám a XII. század közepén a *Francia* terminust még nem használták a Pireneusok lábáig terjedő királyság egészének jelölésére (az akkoriban többnyire a mai Île-de-France régiót jelölte). A német fordító – mert a megoldás tőle származik²⁰ – azonban némi szabadságot engedett magának, amikor az idézett – a szűkebb történeti szempontból anakronisztikus, bár a mai olvasó számára kézenfekvő – földrajzi megjelölést alkalmazta.

Ha az olvasó erre azt mondja, hogy a magyar fordító a német változat figyelembevételével is hasonló következtetésre juthatott, akkor tudunk olyan szöveghelyekkel is szolgálni, ahol ilyen véletlen egybeesésre már gondolni sem lehet. Egyik kedvenc témájának, a pápai udvart elaraszto fellebbezéseknek a bírálatában Ber-

nát a magyar fordítás szerint így fakad ki: „Meg tudsz-e nevezni a manapság oly gyakori fellebbezések vádlói közül egyetlenegyét is, aki annak, akit a fellebbviteli bíróság elé citált, akár csak egyetlen pfennig kártérítést kifizetett az útiköltséget fedezendő?” (121. old.) Mint sejtethető, csak a szöveget kulturális értelemben is átültető német fordításban olvashatunk *Pfennigról*, a latin eredetiben általánosságban vett (kész)pénzről (*nummus*) van szó.²¹ A mű elején Bernát a magyar fordítás szerint így mutatja be a sarkerények kapcsolatát: „Ugyanígy tartozik hozzá az igazságosságához a keresés, az okossághoz a megtalálás, a bátorsághoz a felszabadítás, a mértékletességhez viszont a birtoklás.” (55. old.) Mindezt akár a latin eredeti igen nehézkes fordításának is tarthatnánk,²² ha a magyar fordító nem a német változatot kívánta volna szolgálai hűséggel átültetni: „Somit gehört zur Gerechtigkeit das Suchen, zur Klugheit das Finden, das Erobern zur Tapferkeit, zur Mässigkeit aber das Besitzen.”²³

A szó szerinti fordítás erőltetése olykor egyenesen nevetséges lehet, így például akkor, amikor a szövegben a saját hibáit belátó, máséival szemben elnéző emberről azt olvasuk, hogy „nagyszívű” (102. old.). A latin eredetiben szereplő *recti cordis* és a német *grossherzig* visszaadására a „nemes szívű” vagy „nagylelkű” egyaránt alkalmasabb lett volna. A magyar fordító még – egyébként ritka – pontatlanságaiban is követi német kollégáját. Bernát felhívja a pápa figyelmét arra, hogy személyesen is meggyőződhetett arról: korántsem minden fellebbező ügye bizonyul jogosnak, mint ahogy nem mindenki lesz pervesztes, akivel szemben a pápa törvényszékéhez fellebbeztek. A pápai Kúriába áramló peres ügyek meghatározó hányadát mai jogi szak kifejezéssel nem a büntető-, hanem a polgári ügyek közé sorolhatjuk (egyházi javadalmak, házasságok és örökségek szolgáltak a perek elsődleges tárgyául), amit azonban a német fordító nem vett figyelembe, amikor felmentett, illetve elítélt pereskedőkről írt; erre pedig magyar kollégája még rá is tett egy lapáttal: nála „felmentett (*freigesprochen*)” pereskedő helyett

16 ■ Az V. könyv, 7. fejezetén (illetve 16. szakaszán) belül szakad meg a magyarra átültetett szöveg. A *Iacuna* a könyv utolsó, vagyis 12. fejezetének (illetve a 32. szakaszának) utolsó mondataiig tart: Leclercq-Rochais, 480 [2]–493 [23]. old.; Farkasfalvy-Brem, 800–823. old.

17 ■ „Azért írom le neked mindezt, [...] s erről sohasem feledkezhetsz meg.” (204. old.). A koholmány egyik mondatkezdetének („Katólikus vagy...”) eredetije megtalálható a bernáti szövegben, de teljesen más összefüggésben: Leclercq-Rochais, 481 [21]. old.; Farkasfalvy-Brem, 802–803. old.

18 ■ Uo. „E könyv cölja is az...” stb. Vö. Leclercq-Rochais, 493 [23–25]. old.; Farkasfalvy-Brem, 826–827. old.

19 ■ Leclercq-Rochais, 434 [4]. old.: *Südfrankreich*.

20 ■ Farkasfalvy-Brem, 709. old.

21 ■ Leclercq-Rochais, 437 [3]. old.; Farkasfalvy-Brem, 715. old.

22 ■ Leclercq-Rochais, 407 [4–5]. old.: „Itaque iustitia quaerit, prudentia invenit, vindicat fortitudo, temperantia possidet.”

23 ■ Farkasfalvy-Brem, 655. old. A „felszabadítás” persze az *Erobern* és a *vindicat* visszaadására egyaránt alkalmatlan.

24 ■ Leclercq-Rochais, 437 [4–5]. old.: „Mirum vero si ita omnes et appellantes iusti, et appellati rei vestro examine inventi sint.” Farkasfalvy-Brem, 715. old.: „Ich würde mich wundern, wenn somit bei eurer Prüfung sowohl alle Kläger freigesprochen als auch alle Angeklagten verurteilt würden.” Szegedi-nél: „Csodálkoznék erősen, ha még a ti vizsgálatotok szerint is minden egyes vádló szabadon bocsátott, és minden vádlott elítéltetett volna!” (121. old.) Felmenteni persze a vádlottat szokás, nem a felperest. A magyar fordításban túltengő passzív szerkezetekre még visszatérünk.

25 ■ Leclercq-Rochais, 398 [16]. old.

„szabadon bocsátott felperesről” (121. old.) olvashatunk.²⁴

Persze olykor a merev szó szerinti fordítás is jobb lett volna, mint egy-egy költői ötlet. A pápa körül forgolódo karrieristákat és rosszhiszemű pereskedőket Bernát számos címkével látja el, a magyar szöveg szerint így tesz említést „a szellem és a lélek vámszedőiről” (37. old.). A latin eredeti pontosan fogalmaz: simóniákusokról (*simoniaci*) van szó.²⁵ Amennyiben nem bízunk abban, hogy ez a középkorai tankönyvekben is szereplő fogalom ismert az olvasók számára, akkor követhető a német fordítás megoldása, mely félre nem érthetően írja körül a szóban forgó csoportba tartozókat, amikor „egyházi méltóságok áruba bocsátóiról” ír.²⁶ A költői ihletettséggű magyar fordítást nyilván ez utóbbi megoldás inspirálta, de eredményül annál jóval homályosabb szöveget kaptunk.

A magyar fordító szintén egyértelműen a német szöveget törekedett – sikertelenül – követni a mű egyik leg-többször idézett szöveghelyénél, ahol János 18,11 és Lukács 22,38 párhuzamos exegéziséből Bernát kifejti a „két kard” – vagyis a világi és az egyházi hatalom egyaránt Péterhez, azaz a pápához tartozó kardjának – metaforáját. Szegedi János átültetésében a következőt olvashatjuk: „E két kard tudniillik az Egyházat védi, azt az Egyházat, amely a lelkekben és a világban megtalálható. Az egyik kard az Egyház érdekét szolgálja, a másikat pedig maga az Egyház mozgatja. Az egyik a pap kezében van, a másik pedig a harcosokéban, de csakis a pap intésére, vagy a császár parancsára szabad őket bevetni.” (159–160. old.) A szöveg eleje teljes félreértés – éppúgy eltér a latin eredetétől, mint német fordításától. Nemerkenyi Előd pontos fordításában e részlet így néz ki: „Mindkettő – a lelki kard és az anyagi is – az Egyházé...”²⁷ Mivel Szegedi János nem nevezi meg, milyen kardokról is van szó, második mondata annak ellenére sem világos, hogy az adott szövegrész minden információja megtalálható benne (a „mozgatja” ige kiválasztása persze szerencsétlen). Nemerkenyi Előd így fejezi be a megkezdett mondatot: „de az utóbbit az

Egyház érdekében kell kivonni, az előbbit azonban az Egyháznak kell kivonnia: ezt a pap, amazt a katona kezének, de mindenképpen a pap jóváhagyásával és a császár parancsára.”²⁸ Míg a latin eredetiben az egyetlen összetett mondat második és harmadik részének közös állítmánya van (*exserendus*), addig Szegedi János átültetésében – ahol a német változatot követve a latin mondat három része külön-külön mondatot alkot – a két utolsó mondatnak nincs közös állítmánya (a „bevetni” ige furcsán hat, végül is nem atomfegyverről van szó).²⁹ Mint azonban az előbb láttuk, az eredeti latin mondat szerkezetét követve is lehet pontos és magyarul is jobban hangzó eredményre jutni. A „két kard”-metaforáról írtakhoz hasonlóan érti félre a magyar fordító azt a mondatot a pápának a rómabeliekkel szemben képviselendő magatartásáról, amelyet nyilván szintén a német átültetés

26 ■ Farkasfalvy–Brem, 637. old.: *die Käufer geistlicher Würden*.

27 ■ Canning: *i. m.* 159. old. Vö. Leclercq–Rochais, 454 [11–12]. old.: „Uterque ergo Ecclesiae, et spiritualis scilicet gladius, et materialis, ...” Farkasfalvy–Brem, 749. old.: „Beide Schwerter stehen also der Kirche zu, selbstverständlich das geistliche, aber auch das weltliche.”

28 ■ Canning: *uo.* A második tagmondat eredetije: Leclercq–Rochais, 454 [12–13]. old.: „sed is quidem pro Ecclesia, ille vero et ab Ecclesia exserendus...” Vö. Farkasfalvy–Brem, *uo.*: „Das zweite wird freilich für die Kirche, das erste dagegen aber von der Kirche geführt.” A két kardról itt írtakat a latin eredeti („az utóbbi”, „az előbbi”) és a német változat („a második”, „az első”) egyaránt pontosan köti az előzőekben megnevezett spirituális, illetve anyagi kardhoz, míg Szegedi Jánosnál csak egy elnagyolt „egyk”-„másik” megjelölést olvashatunk.

29 ■ A harmadik tagmondat eredetije (az állítmány tehát továbbra is *exserendus*): Leclercq–Rochais, 454 [13–14]. old.: „ille sacerdotis, is militis manu, sed sane ad nutum sacerdotis et iussum imperatoris.” Vö. Farkasfalvy–Brem, *uo.*: „Dieses gehört in die Hand des Priesters, jenes in die des Kriegers, wird aber auf die Weisung des Priesters und den Befehl des Kaisers hin eingesetzt.”

30 ■ Leclercq–Rochais, 454 [17–18]. old.: „Quem illorum domus exasperans, non dico, audivit, sed non irritit?”

31 ■ Farkasfalvy–Brem, 749. old.: „Wen von ihnen hat dieses widerspenstige Volk – ich will gar nicht sagen: angehört, sondern bloss: nicht ausgelacht?”

32 ■ Leclercq–Rochais, 450, [24–25]. old.: „At locus dubius, et scrupulosa incidit disputatio.” Farkasfalvy–Brem, 741. old.: „Doch dies ist eine schwierige Stelle, deren Erörterung heikel ist.”

közbeiktatásával próbált meg értelmezni. Bernát a Város nevében fellépő kommunamozgalommal szemben határozott fellépést javasol III. Jenőnek, ám már hallani véli a pápa elődei keserű tapasztalataira utaló válszát. A magyar fordítás szerint: „Nem vagyok jobb én sem atyáimnál» – mondom. »Hiszen nem akadt köztük egy sem, aki ehhez a makrancos néphez tartozott volna, sőt, olyan sem, aki ki ne nevette volna őket!»” (160. old.) Furcsa azt olvasni, hogy III. Jenővel bezárólag egyetlen pápa se lett volna születésére nézve római, mint ahogy sajátos a kínjukban római alattvalóikon nevető főpásztorok képe is. Szerencsére azonban az idézett szöveg második mondatában nagyjából ez olvasható: „Ugyan ki akadt közülük [tudniillik „atyáim”, Róma előző püspökei közül], akit ez az elkeserítő népség – nem is mondom: meghallgatásra, hanem csak – arra méltatott volna, hogy nem nevette ki?”³⁰ A magyar fordító megoldásai csak a német változat alapján magyarázhatók. Szó szerint lefordítva vette onnan át ugyanis – az egyébként elfogadható – „makrancos nép” (*widerspenstige Volk*) kifejezést, a német mondatban elsőként szereplő *anhören* (meghallgatni) ige ragozott alakját azonban összekeverte az *angehören* (oda-, hozzátartozni) igével, és azt ültette át magyarra.³¹

A német szöveg félreolvasása nem egy esetben olyan mértékű, hogy az olvasó már azt sem tudja, mit gondoljon a magyar fordító *német* nyelvi ismereteiről. A pápának a római alattvalókkal szemben folytatandó politikáját tárgyalva – a magyar fordítás szerint – Bernát azt írja: „Róma azonban igen nehéz hely, amelynek meghódítása bizony rendkívül kényes feladat.” (152. old.) Nos, III. Jenő pontifikátusa alatt a Város nevében fellépő kommuna irányítói valóban fegyveres konfliktusba keveredtek a pápasággal, és a harcias természetű Bernát elutasította e mozgalom célkitűzéseit. Az idézett szövegben ennek ellenére szó sem esik Róma elfoglalásáról: a latin eredetiben a *disputatio* szó szerepel, amit németre helyesen *Erörterung*ra ültettek át, a magyar fordítónak azonban ez utóbbit látva feltehetően az *Eroberung* szó jelentése

jutott eszébe.³²

Két szinte azonos hangalakú német szó összekeverése a bizonyosság rá, hogy ez a magyarázat helytálló lehet. A magyar szövegben Bernát így érvel a megfontolás (*consideratio*) szükségessége mellett: „Egészen bizonyos, hogy még a kereskedelemre nézve is igen előnytelen, ha nem előzi azt meg semmiféle megfontolás.” (40. old.) Vajon mi vezette Bernátot, egy lovagi család sarját, a hirtelen felhalmozódó készpénzvagyonok városi-kereskedői világával szemben oly kritikus szerzőt, a ciszterci rend a világgal történő szakítást a maga teljes radikalitásában értelmező első generációjának meghatározó alakját arra, hogy a kereskedelem hasznosságáról írjon, mégpedig nem másnak, mint a rendjéből kikerült pápának? Nos, természetesen semmi, mivel a latin szövegben általában vett gyakorlati tevékenységről van csak szó: „Certe nec ipsi actioni expedit consideratione non praeveneri.”³³ Ebből az *actiō*ból lesz a német fordításból (*das*) *Handeln*, amit a magyar fordító összekever a kereskedelmet jelentő (*der*) *Handellel*.³⁴

Hasonló hibák egész sorát találjuk a magyar szövegben. Például ott, ahol Bernát a tisztakezűség példaképeként bemutatott Chartres-i Godefridus magatartásáról ír, aki pápai legátusként utaztatásban a legkisebb ajándékot is visszautasította, így – a magyar fordítás szerint – azt is elhárította, hogy egy város úrnője őt két vagy három díszesen faragott „fakulccsal” tisztelje meg (172. old.). Jómagam fából készült zászerkezetként csak reteszt tudok elképzelni, az ugyanis nem megy a fejembe, hogy fémből készült zárban hogyan maradhatna hasznavehető állapotban egy fakulcs. Ilyet Bernát sem írt: nála az úrnő – keresett módon görög szóval kifejezve – díszes fatányérok (*paropsides ligneas*) kínál fel ajándékkal, ebből a német változatban *hölzerne Schlüssel* (fatáalak) lesz, amitől hangalakját tekintve már nem is olyan távoli a *Schlüssel* (kulcsok).³⁵ Bernát a pápa bírói kötelességeiről írva hívja fel a figyelmet arra, milyen nagy gondot jelent a bíraskodásban a korrupció, melynek említése után rátér az igazságszolgáltatás másik rákfénjére, a részrehajló ítélkezésre. Ezt a kérdés-

kört a magyar fordítás szerint így vezet be: „Van azonban egy másik hiba, ami nem kevésbé gyakori, s igen nagy károkat tud okozni, ráadásul a lovagok igen sokszor beleesnek.” (105. old.) Ezek után nem meglepő, hogy Bernát így méltatja a pápát: „ha úgy gondolod, hogy teljesen mentes vagy ettől, akkor az én szememben egyedül állasz az összes lovagok közt.” (*Uo.*) Utóbb még egyszer előkerülnek ezek a lovagok, hiszen a pápa közvetlen segítői között a fordítás megemlíti „a világ lovagjait” (148. old.) is. Az olvasó nyilván menet közben kitalálta: a latin eredetiben rendre a *iudex* szó ragozott alakjait találjuk („*iudicantibus*”, „*iudice*”, „*iudices*”), ezek a bírák (*Richter*) pedig szinte már lovagok (*Ritter*).³⁶ Ennyire sietősen olvasta a fordító a német szöveget? Vagy lehet ennyire rosszul tudni németül?

Ezt megválaszolandó álljon itt még egy példa! Amikor Bernát arról ír, milyen legyen a jó pápai legátus, felsorolja, kinek-kinek mit visznek a legátusok útjuk során: „békét [...] a királyságoknak, törvényt a barbárokknak [nem inkább az isteni Törvényt?], a kolostoroknak ruhát” (170. old.). Nem sokkal „Cluny évszázada” után ennyire le-

lettek volna rongyolódva a szerzetesek? Felruházásuk az általános békéltetéssel és a missziókkal egyenrangú feladat lett volna akkoriban? A válasz jóval egyszerűbb. A jó legátusok a kolostoroknak nyugalmat hoznak (*quietem monasteriis*), azt a nyugalmat, ami németül *Ruhe*, az idézett magyar fordításban pedig „ruha”.³⁷ *Ruha* – „ruha”: e két szó kizárólag a hangalakok hasonlósága alapján, játékosan hozható összefüggésbe egymással. Néha az az érzésünk támad, hogy a fordító szórakozik az olvasóval.

„A LÉLEKKEL MEGTÖLTÖTT EMBER”, AVAGY EGYÉB FORDÍTÁSI FURCSASÁGOK

Az értekező magyar szöveg nem zárja ugyan ki a passzív szerkezetek használatát, ám a lehető legtakarékosabban bánik velük. Akár a latin eredetit, akár annak – a fordító által ténylegesen használt – német átültetését vesszük alapul, a passzív szerkezetek feloldása a fordító egyik leggyakoribb – bár nem a legnehezebb – feladata. Ezért is meglepő a sok, ordítóan magyartalan passzív szerkezet a fordításban. Íme egy csokorra való: „Uralmuk mindenütt szilárd, ezért az egész földkerekség fejedelmeivé koronáztattak ők.” (108. old.) „Nem lesz többé egyetlen pillanatnyi szabadidőd sem, szíved teljes mértékben lefoglaltatik.” (148. old.) „S ha e szokással kapcsolatban bármely hamis tanítás terjesztetik, azt legjobb mélységesen megvetni.” (174. old.) „Boldog lehetnél akkor is, ha környezettedben legalább a többi parancs maradéktalanul betartatnék.” (175. old.) Egy különösen ijesztő példa: „A jóindulatú emberek a fellebbviteli bíróság elé citáltatnak a gonoszok által.” (120. old.)³⁸ A fent idézett „lélekkel megtöltött ember” nyelvi leleményének gyökere a „lelki ember (*spiritualis homo*)” közismert páli leírása (I Kor. 2, 15), amely a *De consideratione* magyar átültetésében így néz ki: „Az a lélekkel megtöltött ember, aki mindenek fölött ítélkezik anélkül, hogy őt bárki is megítélné.” (133. old.) A fordító, úgy tűnik, nem tudott a biblikus idézetről (melyet a latin szöveg kiadása természetesen jegyzetben felfed), itt (is) a német fordítást próbálta magyarrá gyúrni,³⁹ ám

33 ■ Leclercq-Rochais, 400 [1]. old.

34 ■ Farkasfalvy-Brem, 641. old.: „Ganz gewiss ist es auch für das Handeln selbst ungünstig.”

35 ■ Leclercq-Rochais, 459 [25]. old. Farkasfalvy-Brem, 759. old.

36 ■ Leclercq-Rochais, 430 [12]. old., 430 [16]. old., 449 [9]. old.; Farkasfalvy-Brem, 701. old. (az első két idézet), 739. old. (a harmadik idézet).

37 ■ Leclercq-Rochais, 458 [25]. old.; Farkasfalvy-Brem, 757. old.

38 ■ A felsorolt példákhoz hozzáadandó a 27. jegyzetben idézett szöveg is.

39 ■ Leclercq-Rochais, 442 [20]. old.: „Spiritualis homo ille qui omnia dii iudicat, ut ipse a nemini iudicetur”; Farkasfalvy-Brem, 725. old.: „Der geisterfüllte Mensch”.

40 ■ Leclercq-Rochais 462 [20]. old.: „Per alium, ut dixi, illa facies.”

41 ■ Leclercq-Rochais 463 [11]. old.: „Itaque unus omnibus facienda iniungat, et uni omnes respondeant.”

42 ■ Arról az ágostoni eredetű (l. mindenekelőtt: *De civitate Dei* XIX, 19), a benedeki *Regulában* is megtalálható (c. 64.) és Nagy Szent Gergely által széleskörűen elterjesztett (elsősorban: *Regula pastoralis* II,6) gondolatról van szó, hogy nem az a jó előljáró, aki tisztsége gyakorlásakor „uraskodva” (*praeesse*) saját javát, illetve dicsőségét keresi, hanem az, aki alárendeltjei javának előmozdításán buzdólkodik (*prodesse*).

43 ■ Leclercq-Rochais, 439 [22–23]. old.:

eközben nem volt tekintettel sem arra, hogy a Szentlelket nagybetűvel szoktuk írni, sem arra, hogy anyanyelvünkön szólva a Szentlélek eltölt valakit (megtölteni nálunk a lőfegyvert meg bizonyos ételeket szokás).

Nem magyarázható a latin eredetit híven követő német átültetés hatásával minden félreértés, illetve fordítói bizonytalanság. Az utóbbi jele például, amikor a magyar fordító egy értelmező tagmondat beiktatásával kívánja minden részletében pontosan visszaadni a bernáti mondat teljes jelentéstartalmát, ám a közbeiktatott szöveg fölösleges vagy nem szerencsésen megválasztott. Így a pápai udvartartáson belüli munkamegosztásról a következőket olvashatjuk a magyar fordításban: „Ahogy az előzőkben megmondtam, úgy kell azt megszervezned, hogy te légy a vezér, de valaki más végezze a munkát.” (178. old.) A mondat magyar átültetése valóban nem lehetséges értelmező közbeiktatások nélkül, de talán egyszerűbben is visszaadható, így: „Ahogy már megmondtam, ezeket a feladatokat másokkal végeztess el.”⁴⁰ A mondat így nemcsak rövidebb, de attól is mentesülünk, hogy az Egyház főpásztorát vezérnek nevezzük. Más esetben a fordító mintha nem tudott volna választani több megoldás között, és inkább mindegyiket belezsúfolta egyetlen mondatba. Az előbbi témát folytatva ezt találjuk: „Ezért kell tehát egyetlen embernek felügyelnie a munkák összességét, s mindenkinek engedelmessé válnia az őneki, de nemcsak engedelmessé válnia, hanem számot is kell adnia az általa elvégzett munkáról.” (180. old.) Egyszerűbb így: „Ezért egyvalaki szabja meg mindenki számára a feladatokat, és ennek az egynek tartozzanak mindnyájan számadással.”⁴¹

Lássunk még néhányat a félrefordított mondatok közül! A mű egyik vezérgondolata: az előljáró soha nem feledheti el, hogy hivatali hatalma ellenére nem tekintheti magát alárendeltjeinél emberileg kiválóbbnak. A magyar fordításban Bernát egyik ilyen tárgyú megjegyzése így hangzik: „Vajon azt hiszed-e, hogy alávettjeidnél nagyobb lettél emiatt? Semmiképpen sem; ők lettek ezzel nagyobbak, hiszen ők rendelték

fejedelmükké, nem te tetted azzá magadat.” (127. old.) Csakhogy itt nem a választott monarcha és a puccsista tábornok szembeállításáról van szó. Bernát az egész művön végigvonuló gondolatmenetének, *praesesse* és *prodesse* megkülönböztetésének⁴² ezen az állomásán a distinkciót a kormányzottak oldaláról világítja meg, valahogy így (csak az előző idézet végét szükséges kijavítani): „Fejedelmévé tették, nem önmagad, hanem a saját maguk javára.”⁴³ Bernát szerint a pápa akkor viselkedik megfelelően udvartartása tagjaival szemben, ha elkerüli az engedékenység és a szigor túlzásait. A magyar fordításban: „Őneki szeretniük kell téged, különben egyszerűen csak félni fognak tőled.” (184–185. old.) Bernát ennél zordabban oldja fel a római aranykor klasszikusaitól örökölt dilemmát: „Szeressen téged házad népe; ha pedig ez nem megy, akkor intézd úgy a dolgot, hogy (legalább) féljenek tőled.”⁴⁴

A magyar fordításban a kánonjogi szempontból fontos kifejezések tartalma gyakran elhomályosul, terminusjellegük eltűnik, ha ugyan nem kifejezetten tévesen szerepelnek. Az egyházi méltóságot, tisztséget jelentő *digni-*

„Principem te constituerunt, sed sibi, non tibi.”

44 ■ Leclercq–Rochais 465 [8]. old.: „Ament te domestici tui; si non, facito ut timeant.”

45 ■ Leclercq–Rochais 422 [16–17]. old.: „Non tu de illis es, qui dignitates virtutes putant. Tibi ante experta virtus quam dignitas fuit.”

46 ■ Leclercq–Rochais 422 [20–21]. old.: „Nec me putes comparationem dicere meritorium, sed ministerium.”

47 ■ Leclercq–Rochais 423 [11]. old.

48 ■ Leclercq–Rochais 452 [23–24]. old.: „Vides omnem ecclesiasticum zelum fervere sola pro dignitate tuenda. Honori totum datur, sanctitati nihil aut parum.”

49 ■ Leclercq–Rochais 415 [25]. old.: „Haec te consideratio facit honoris contemptorem in honore ipso.” Vö. Szegedi 74. old.: „Megfontolódás a legnagyobb megbecsülés közepette azt fogja eredményezni, hogy képes leszel megvetni a becset és a tekintélyt...” Ha jól értem a dolgot, akkor a „megbecsülés” itt szintén a *dignitas* félrefordítása.

50 ■ Leclercq–Rochais 461 [9]. old. A IV. könyv az idézett kifejezést is magában foglaló 16. szakaszában több egyéb jelentős fordítói hiba akad, amelyekre azonban terjedelmi okokból itt nem tudunk kitérni.

51 ■ Kivétel a 179. oldalon egy kissé körülményes, de az adott helyen megfelelő átültetés: „A hatalommal való bánásmód tudomány.” Az eredetiben egyszerűen ennyi áll: *Auctoritas*. Lásd Leclercq–Rochais, 462 [23]. old.

tasból így lesz két ízben is „érdem”. Mint láhattuk, Bernát szerint sem gondolhatja magát senki kiválóbbnak, erényesebbnek csak azért, mert valamely hivatalt betölt. A magyar fordítás így szól: „Nem, hiszen te nem tartozol azok közé, akik az érdemeket (*dignitates*) erénynek tartják; végtére is te előbb ismerted meg az erényt, mint az érdemet (*dignitas*).” (88. old.) E mondat magyarázatát nem az akaratszabadságot tárgyaló szövegekben kell keresnünk. Bernát az idézett szöveghelyen ugyanis az erényeket valamely méltóság vagy rang pusztá birtoklásával állítja szembe.⁴⁵ Ugyanis, ahogy a magyar fordító kevéssel utóbb jól írja: „Nem érdemről (*meritorium*) van itt szó, csakis a szolgálatról (*ministerium*).” (89. old.)⁴⁶ A pápa nem „érdemei szerint” (91. old.), hanem (főpapi) „méltóságát tekintve” (*dignitate*) olyan, mint Áron.⁴⁷ A magyar fordításban: „Látd, hogy az Egyház szinte semmi máson nem buzgólkodik, mint hogy a mundér becsületét megvédje (*pro dignitate tuenda*). Azért (*honori*) persze megtesznek mindent, a szentség érdekében viszont semmit, vagy csak alig valamit.” (156. old.) A szerző itt épp azt veti tanítványa, a pápa szemére, hogy a klerikusok nem tesznek eleget a mundér becsületének megvédéséért, hiszen becselkedeteiket nagyrészt rangkórságuk – a méltóság (*dignitas*), illetve a tisztség (*honor*) feltétel nélküli tisztelete – vezérli, nem pedig az Egyház Isten által megszabott céljainak követése.⁴⁸ A *consideratio* gyakorlásával a pápa nem „a becset és a tekintélyt” lesz képes megvetni (74. old.), hanem saját „tisztségét” (*honoris*).⁴⁹ A bíborosokkal (vagy csak a püspöki, illetve áldozópapi rangú bíborosokkal?) versengő pápai diakónusok Bernát szerint nem „rangjuknak kijáró előjog” (*dignitatis privilegium*) alapján foglalnak helyet a pápai trónus körül – a fordító itt „privilegiumokra okot adó érdemről” (175. old.) ír.⁵⁰ A *dignitas*, illetve a *honor* azonban nem az egyedüli súlyos kánonjogi tartalmat hordozó fogalom, amely magyar változatában kérdéses. Az *auctoritas* erkölcsi, illetve intellektuális értelemben jelent ugyan „tekintélyt” – a fordító rendre ezzel a szóval adja magyarul vissza⁵¹ –, ugyanakkor

jogilag a főhatalmat is jelöli, és ne feledjük, hogy a *De consideratione* a pápai hatalom gyakorlásáról szól! A pápa Bernát szavaival „a püspökök fejedelme és az apostolok örököse”,⁵² nem egyszerűen „az apostolok utóda és örököse” (91. old.).

Az értekezés egyik legfontosabb hozzájárulása a késő középkor politikai eszméinek történetéhez a *plenitudo potestatis* fogalmának elterjesztése volt.⁵³

E kifejezés két ízben fordul elő a műben. Először azon a gyakran idézett helyen, ahol a szerző a „hatalom teljességét” – jelezve annak egyetemeségét – a pápának tulajdonítja; megfogalmazása szerint a helyi püspökök viszont csak a (lelkipásztori) gondoskodás egy részére kaptak felhatalmazást.⁵⁴ A második – általában figyelmen kívül hagyott – szöveghelyen azonban a pápa által kiadott, a szerzetesközösségeket a megyéspüspök felügyelete alól mentesítő kiváltságlevelek elszaporodását bírálva Bernát arról ír, hogy a pápa ezzel a gyakorlattal csak azt bizonyítja: a „hatalom teljességével” rendelkezik, az „igazságság teljességével” azonban nem.⁵⁵ Ez utóbbi gondolatmenet igen hasonlít a XIII. század közepén-második felében a pápának a kléruson belüli abszolút hatalmát kétségbevonó püspökök és teológusok álláspontjára. Már nem tagdhatták, hogy az új kánonjog alapján a pápa szinte mindent megtehet a klérus ügyeiben, de teológiai és erkölcsi szempontból nem tartották jogosultnak, ha Róma püspöke a pozitív jog szintjén őt megillető hatáskörrel (ön)korlátozás nélkül él, és így a helyi egyházak életébe rendszeresen, kellő ok nélkül beavatkozik. (Genti Henrik párizsi teológus az utóbbi gyakorlattal kapcsolatban írt a pápai *absoluta potestas*ról, szembeállítva az Egyház egyéb pásztoraival együttműködő pápai *ordinata potestas*szal.⁵⁶) A fordító e két szöveghelyet helyesen adja vissza (93. és 132. old.); problémát az okoz, hogy a magyar szövegben – mintegy nyelvi manírként – gyakran pápai teljhatalomról beszél ott is, ahol egyáltalán nincs szó a *plenitudo potestatis*ről. Egy kivétellel⁵⁷ az összes ilyen esetben a latin eredetiben egyszerűen a pápa hatalmát (*potestas*) említi Bernát.⁵⁸ Különösen zavaró ez azon a szöveghelyen,

ahol közvetlenül a *plenitudo potestatis* első említését követő mondatban olvashatunk a pápa és mások „teljhatalmáról” (93. old.).⁵⁹

Bernát a II. könyv elején nagyzólyó antikizálással a hamisítatlanul pogány ízű *vir optime* megszólítással tiszteli meg III. Jenőt⁶⁰ – a magyar szövegben csak „szentatyát” találunk (63. old.). Bernát nem habozik egyes pápai hivatalnokokat „szatrapáknak” nevezni⁶¹ – a magyar változatban ez „a te hivatalnokaidra” enyhül (153. old.). A pápai Kúria pénzhéségét bíráló Bernát a for-

52 ■ Leclercq–Rochais, 423 [9]. old.: „Tu princeps episcoporum, tu heres Apostolorum...”

53 ■ A fogalom előtörténetéről lásd mindekelelt R. L. Benson: *Plenitudo potestatis*. Evolution of a Formula from Gregory IV to Gratian. *Studia Gratiana* T. XIV: *Collectanea Stephan Kuttner* T. IV. Bononiae, 1967. 195–217. old.

54 ■ Leclercq–Rochais, 424 [8–9]. old.: „Ergo, iuxta canones tuos, alii in partem sollicitudinis, tu in plenitudine potestatis vocatus es.”

55 ■ Leclercq–Rochais, 442 [15–16]. old.: „Sic facitudo probatis vos habere plenitudinem potestatis, sed iustitiae forte non ita.”

56 ■ Lásd J. Marrone: *The Absolute and Ordained Powers of the Pope*. An Unedited Text of Henry of Ghent. *Mediaeval Studies*, 36 (1974). 7–27. old.

57 ■ Leclercq–Rochais, 462 [25]. old.: *facultas agendi pro libitu*. A teljhatalom eredeti, teljes körű (például ügyvédi) felhatalmazást jelölő értelmének ez a latin megfogalmazás megfelel, ezért itt a magyar fordítás (179. old.) nem kifogásolható. Egy lábjegyzet azért megérdemelt volna annak jelzése, hogy e kifejezés nem azonos a nevezetes bernáti *plenitudo potestatis*szal.

58 ■ 68., 76., 91., 137., 138. és 179. old. (az utóbbi nem azonos az előző jegyzetben említett szöveghellyel: míg az az oldal tetején, addig a mostani annak alján található). Ide tartozik még a következő jegyzetben szereplő szöveghely is. A fordítás jelzett kifejezései a latin eredetiben: Leclercq–Rochais, 413 [10], 416 [18], 423 [11], 444 [17], 444 [22], 463 [3]. old.

59 ■ Vö. Leclercq–Rochais, 424 [9–10]. old. 60 ■ Leclercq–Rochais, 410 [15]. old. Az értekezés előszavában a szerző még megelégedett a jóval illőbb *papa beatissime* megszólítással: Leclercq–Rochais, 393 [4]. old.

61 ■ Leclercq–Rochais, 451 [3]. old.: *satrapis*. 62 ■ Leclercq–Rochais, 440 [15]. old. A német fordításban sincs szó tallérről: Farkasfalvy–Brem, 721. old.

63 ■ Leclercq–Rochais, 415 [18]. old. 64 ■ Leclercq–Rochais, 415 [23]. old. 65 ■ Leclercq–Rochais, 415 [6–7]. old.:

„quid in natura, quis in persona, qualis in moribus”. Az első kérdésre válaszol a II. könyv 4. és 9. fejezete (máshogy: 7. szakasza, illetve a 17–18. szakasz), a másodikra a 6–8. fejezet (9–16. szakasz), míg a harmadikra a 10–14. fejezet (19–23. szakasz).

66 ■ Leclercq–Rochais, 452 [26–27]. old.

67 ■ Mint minden kötetben, e fordításban is vannak sajtóhibák, de a kötet vázolt általános

dítás szerint ezt a költői kérdést teszi fel: „Vajon ezelőtt mikor utasított vissza Róma egyetlen tallér aranyat is?” (128. old.) Az eredetiben egyszerűen arany (*aurum*) szerepel,⁶² és ha helyette valamely pénznem neve állna, az semmiképpen sem a tallér lenne. Bernát kora után több évszázaddal terjedt ugyanis el e név alatt fizetőeszköz, és azt kizárólag ezüstből verték. Egy egész fejezet tartalmáról sugall téves képet a fordító, amikor nem érti meg a II. könyv elejének egyik fejezetcímét – ami annál is furcsább, mert a szóban forgó címmel bevezetett szövegegyeség tartalmát nagyrészt jól adja vissza. Mielőtt rátérne a pápai tisztség mibenlétének taglalására, Bernát – a jó ciszterci szerzetes – előbb arra emlékezteti a pápát, honnan is emelkedett Szent Péter trónusára. „Ut meminerit suae primae professionis” – szól az utókor által adományozott fejezetcím.⁶³ Magyarul azonban a következőt olvashatjuk: „Gondolj legfőbb hivatásodra [!]” (74. old.). Pedig itt nem a Jenő által betöltött főpásztori hivatásról, hanem az ő korábbi személyes szerzetesi elhivatásáról, illetve az általa letett fogadalomról (*professio*) van szó, ami – írásos formában az oltárra helyezve – valóban „kezeidből kivétetett” (*subducta est manui*).⁶⁴

Az értekezés szerkezetének megértése szempontjából még sajnálatosabb annak a mondatnak a félrefordítása, amely a könyv egésze számára szolgál tartalomjegyzékül. Bernát a következőkben látja a *consideratio* célját a II. könyvben: „meg kell fontolnod, mi vagy, ki vagy és milyen vagy; milyen a természeted, a személyiséged és az erkölcsi életed.” (72. old.) Az első hármas felosztás fordítása jól sikerült. A második hármas azonban nehezen értelmezhető, hiszen mind egyik eleme erkölcsi szempontú vizsgálódásra utal, pedig ez Bernátnál csak a harmadik elemre áll. Helyesebb lett volna így: „mi vagy természeted szerint [Porphürosz fáján: ember], ki vagy (jogi) személyiségedre nézve [pápa], milyenek erkölcsed [jóakaratu, nyajas].”⁶⁵ A szögletes zárójelben jelzett rövid válaszok az idézett szöveghely folytatásából származnak, a fordításuk is jó, így végképp nem értem, hogy e fontos felosztást miért nem lehetett pontosan

átültetni magyarra. A jogi értelemben vett *persona* fordítása mindenestre máshol sem sikerült e kötetben. A *dignitas* kapcsán utolsóként idézett szöveg hely folytatásában ezt olvassuk: „Gondolj arra, mely hivatal öltözetét viseled (*quam geras personam attendito*)!”⁶⁶ (156. old.) *Personam gere*: valamely jogi személyiséggel rendelkező hivatal viselni (vö. *dignitas nunquam moritur*; legfeljebb az az ember hal meg, aki természetes személyét mintegy kölcsönadta a jogi *persona fictának*). Itt sem „ruhaügyről” van szó – vagy éppenséggel nagyon is arról.⁶⁷

JEGYZETEK ÉS „AJÁNLÁS”

A fordítás első ránézésre gazdagon jegyzetelt. A lábjegyzetek több mint háromnegyedét azonban a Bernát által idézett szentírási helyek (valamint egy-két klasszikus auktortól átvett *locus*) megadása teszi ki. A fordító nem elégszik meg a referenciákkal, hanem *in extenso* idézi az adott bibliai passzust, ha annak latinból (vagy németből?) a szerző szövege nyomán készült fordítása akár kevéssé is eltér a fordító által használt, a Szent Jeromos Társaság által készített Szentírás-fordítástól. Ezek az esetek nagy többségében jelentéktelen eltérések miatt közölt idézetek elhagyhatók lettek volna. A Bernát által szabadon – és néha értelmezően – idézett szöveghelyekre a fordító ugyanakkor külön felhívja a figyelmet a jegyzetekben. Azt pedig csak helyeselni tudjuk, hogy nem a Szent István Társulat bibliafordítását használta, hanem az említett, a *Neovulgata* alapján készült és magyar nyelvi színvonalában is jobb Szentírás-átültetést. A többi lábjegyzet jórészt Bremnek a német fordításhoz készített jegyzeteiből merít, néhol ki is egészítve őket.⁶⁸ A kiegészítések információértékéről álljon itt a legjellegesebb példa: „*Kardinalis* = bíboros” (170. old., 183. jegyz.). Ilyen kiegészítések helyett a fordító jobban tette volna, ha bővebben kiaknázza a latin–német kétnyelvű összkiadásban megjelent jegyzetek adatait.⁶⁹

A dr. Hankovszky Béla által jegyzetelt *Ajánlás* bevallottan két forrásra támaszkodik: egyrészt Piszter Imre adatgazdag, de több mint egy évszáz-

ados monográfiájára,⁷⁰ másrészt arra a pár oldalas, de szakmai tekintetben naprakész életrajzi összefoglalóra, amelyet Németh Csaba illesztett be Bernát két, általa lefordított művéhez írt bevezetésébe.⁷¹ Furcsa, hogy a fordítás szakmai lektoraként jelzett szerző nem használta fel a latin–német kétnyelvű összkiadásban található tanulmányokat, köztük a szerkesztő, Gerhard B. Winkler által jegyzet, Bernát életét és munkásságát összefoglaló írást⁷² és Farkasfalvy Dénes bevezetőjét⁷³ a *De consi-*

állapothoz képest nem sok: a fordítás 57. jegyzete fordítva (jobbról balra futó sorokkal) került kinyomtatásra, de edzett szemmel vagy egy tükröz segítségével ki lehet betűzni (59. old.); „törvényről” olvasunk ott, ahol a mózesi Törvényről van szó (38. old.). Az egyetlen értelemzavaró sajtóhiba a kolostori *exemptiót* tárgyaló részben olvasható: az „Apátok kivonják magukat a püspök hatásköréből” mondatkezdet (132. old.) helyesen: „Az apátok kivonják magukat a püspökök joghatósága alól.”

68 ■ A fordító egy ízben (28. old., 5. jegyz.) jelzi, hogy saját kútfőből dolgozott; ez sejteti, hogy az értelmező lábjegyzetek meghatározó része átvétel. Erdemes lett volna ezt a tényt egyértelművé tenni.

69 ■ Brem jegyzetei igen alaposak, de egy kiegészítést talán érdemes megtennünk. A német fordító talán azért nem fűzött magyarázatot egy obskúrusnak tetsző ösztövségi szöveghelyhez (Deut. 23, 26), mert azt a kritikai kiadás sem azonosította. A „ha bemegy felebarátod vetésébe, szakíthatsz és kézzel kimorzsolhatsz kalászt, de sarlóval nem vágatsz” parancsát ugyanis Bernát – és őt követve számos, a pápai monarchia korlátozására törekvő XIII. század közepi-kései teológus – a pápaság és a helyi egyházak kapcsolatára értelmezte. A *non mittere falcem in messem alienam* elvárásal rendre találkozunk azon szerzők írásában, akik szerint a pápaság jogilag legitím beavatkozása a helyi egyházak ügyeibe szigorúan alkalmi lehet, s nem általános jellegű. L. minderről Congar: *i. m.*; vö. Leclercq–Rochais, 402 [17–18]. old.: „Quid falcem vestram in alienam messem extenditis?” A magyar fordítás itt (45–46. old.) megfelelő.

70 ■ Piszter Imre: *Szent Bernát clairvauxi (sic!) apát élete és művei*. Hornyánszky, Bp., 1899.

71 ■ Lásd 4. jegyzet.

72 ■ *I. m.* 15–37. old. Winkler előszavát a Peter Dinzelbacher által összeállított Bernát-kronológia és -bibliográfia egészíti ki: *uo.* 38–55. old.

73 ■ Lásd 11. jegyzet.

74 ■ Azt sem tudjuk mire vélni, hogy a ciszterci rend anyakolostorának nevét (Cîteaux) a következőképpen látjuk leírva, illetve toldalékolva az *Ajánlás*-ban: „Cîteaux-be” (11. old.), sőt „Cîteaux-be” (*uo.* 15. jegyzet).

75 ■ *I. m.* 31–33. old. Németh Csaba példál külön feltünteteti, mikor használja a *Patrologia latinában*, a kritikai összkiadásban, a latin–német kétnyelvű összkiadásban, illetve a *Sources Chrétiennes* sorozatban megjelent szövegeket vagy azok jegyzeteit.

*deratio*hoz (mindkét írást gondosan válogatott, naprakész bibliográfia kíséri). Tekintsük ezt annak közvetett jeleként, hogy a fordítás ellenőrzésére vállalkozó kutató kezében nem járt az annak alapjául szolgáló kiadás?⁷⁴

ZÁRSÓ

A fordító két védhetetlen döntést hozott munkája során. Egyrészt megcsönkította Bernát szövegét, amely eljárás minősítéséhez nem találok eléggé erős szavakat. Ezzel megrövidítette mindenekelőtt magát a szerzőt – a Nyugat intellektuális hagyományának egy igen érdekes és kivételesen nagy hatású alakját, aki ráadásul az Egyház szentje –, valamint minket, olvasókat is, és közülünk is elsősorban a ciszterci nővérek érdeklődését a *Regina Mundi*-kolostorának lakóit, a kötet ajánlásának címzettjeit. Másrészt Bernát értekezését nem az eredeti latin szöveg, hanem német fordítása alapján ültette át magyarra: ez utóbbi csak akkor elfogadható – bár nem üdvözlendő – megoldás, ha a fordító világosan jelzi, milyen eljárást választott. A fordítás ellenőrzésére vállalkozó kolléga nyilvánvalóan nem végezte el munkáját. Sajnos ez a kiadói „iparban” nem áll példa nélkül (tisztelet a kivételeknek!). Nehezen tudom elképzelni, hogy ezek után akadna kiadó, amely e két személyt e feladatkörökben foglalkoztatná. A jövőt tekintve fontosabb, hogy milyen tanulságokat von le a kiadó e vállalkozásából. A Kairosz Kiadó ez idáig nagyon különböző köteteket jelentetett meg. A 2001-ben indult *Catena* sorozatban (szerkesztők: Heidl György és Somos Róbert) megjelent fordításokra és monográfiákra méltán figyelt fel a hazai szakmai közvélemény. Újabbban, 2003 óta a *Kultusz és logosz* sorozat (szerkesztő: Bugár M. István) kötetei csatlakoztak ehhez a rövid, de máris igen tiszteltreméltó hagyományhoz. Mi több, a közel-múlt nem egyetlen, de legjobb Bernát-fordítása, Németh Csaba munkája szintén a kiadónál jelent meg. Könyve bevezetőjének módszertani oldalait különösen nagy haszonnal forgathatta volna a jelen bírálat tárgyául szolgáló kötet fordítója is.⁷⁵ A kiadó számára rendelkezésre állt te-

hát az az intellektuális háttér, amelyre támaszkodva a megbírált kötetnél nemcsak kevésbé botrányos, hanem akár igen jó átültetés is születhetett volna. A *De consideratione* valóban fontos munka, mely továbbra is várja magyar fordítóját. □